

кладна паўтараюць элементы і абрысы сапраўдных рыбацкіх лодак. Барты таксама зроблены з палос лямцу, са столі шчыльна «льюць» чорныя струмені дажджу – ніці, асвятленне прыглушанае, дамінуючы колер – чорны.

Такім чынам, у творчасці сусветна вядомай мастачкі Сіота Ціхару прасочваецца шэраг скразных матываў і трансфармацыю іхсэнсаў:

а) струмені дажджу-вады – струмені дажджу з ніцей – ніці – ніці памяці – ніці лёсу – кокан – кокан бяспекі;

б) натуральная старая рыбацкая лодка – лодка-сімвал.

Акрамя таго, вельмі важна падкрэсліць зразумелую інтэрнацыянальную мову мастацкіх выказванняў Сіота Ціхару: яны маюць глыбокі лакальны (японскі) падтэкст, але выходзяць на простыя і зразумелыя агульначалавечыя канатацыі. У сваіх інтэрв'ю мастачка заўжды падкрэслівае важнасць данясення думак і пачуццяў аўтара-мастака да свайго гледача, яна разглядае свае праекты як «цудоўную магчымасць мець зносіны па-новаму і зразумець пачуцці адзін аднаго» [1].

1. *Кюбра, Икинджи.* Инсталляция «Ключ в руке». Чихару Шиота [Электронны рэсурс] / Икинджи Кюбра // Artifex. – 2015. – № 9. – Рэжым доступа: <https://artifex.ru/%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85/9/>. – Дата доступа: 28.03.2020.

2. *Шиманская, А. С.* Семиотика цвета в японской культуре: дис. канд. философск. наук : 24.00.01. / А. С. Шиманская. – М., 2014. – С. 62–98.

КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЯ ПАРАДЫГМА РЭВЕРСІЎНАСЦІ ЧАСУ: АД ДЭСАКРАЛІЗАЦЫІ МІФА ДА САКРАЛІЗАЦЫІ ФАЛЬКЛОРНАГА ДЫСКУРСУ

А. В. Катовіч,

*старшы выкладчык кафедры рэжысуры
ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў»*

У адпаведнасці з існуючымі філасофскімі канцэпцыямі, пачынаючы ад Платона, Арыстоцеля і заканчаваючы М. Эліадэ, час тварэння багоў – гэта час Вечнасці, Абсалюту, які не мае той рухомасці, сталення, характэрнай для часу зямной быццёнасці. Аднак шматлікія міфалагічныя і фальклорныя тэксты беларускага народа сведчаць аб тым, што прадстаўнікі сферы Паднябесся і хтанічнага свету не старэюць (што характэрна для прафаннага часу, у кантынууме якога жыве чалавек) – гэты

аспект падаецца не столькі працэсуальна, колькі як вынік шматвяковага існавання. Напрыклад, у дачыненні да шэрагу персанажаў існуюць адпаведныя ідэнтыфікацыйныя маркёры і сталасці, і вечнасці: Бялун – «стары з доўгай белаю барадою, у белым адзенні і з кіём у руках. Ён літасцівы і творыць адно дабро» [2, с. 465], Дамавік, або Хатнік, – «мае выгляд старэнькага дзядка з сівой барадою і доўгімі сівымі валасамі» [2, с. 495], Жыцень – «бог восені <...> нізкага росту, худы, нават кашчавы, даволі сталага веку» [2, с. 513] і інш. У адной з чарадзейных казак («Пра Івана-Дарагана») працягласць жыцця Кашчэя Бяссмертнага падаецца праз часавую суаднесенасць, якая вымяраецца жыццём некалькіх пакаленняў людзей. Дзяўчыне, якую Кашчэй абраў сабе ў жонку, гаворыць: *«Ой, міленькі мой, які вы прыгажун і жывецё доўга, мой бацька расказваў, што дзед наш пражыў трыста лет і вы жывяце, дзедка вас знаў, і бацька мой пражыў дзвесце гадоў, а вы ўсё жывяце і маладыя такія»* [5, с. 76]. На што Кашчэй адказаў: *«Э, мая роднёнькая, я ж пражыў семсот гадоў, яшчэ буду жыць сто, мне смерці няма, я бяссмертны, і ты памрэш, а я буду жыць»* [5, с. 76].

Адначасова з гэтым існуюць і адпаведныя сімвалы, якія дзякуючы сваёй прыроднай адметнасці становяцца культурнымі маркёрамі Вечнасці або міфалагічным увасабленнем самой Вечнасці. У разрад такіх сімвалаў уключаюцца перш за ўсё аб'екты прыроднага наваколля, «жыццёвы» век якіх намнога перавышае часавую працягласць жыцця чалавека. Хранонімамі вечнасці сталі камень-валун («бел-гаруч камень», які хутчэй за ўсё з'яўляецца маркерам бога Бялуна), востраў Буян, векавечны дуб («Вунь востраў, вунь і дуб там стаіць аграмадны, пад тым дубам у тры касых сажні сундук, незгніваемы, незгараемы» [5, с. 76]), «удзірванелы курган векавечны» (Я. Купала), храм, які праваліўся на дно возера і інш. Разам з тым розныя сацыяльныя працэсы, развіццё цывілізацыі, у аснове якой ляжыць навукова-тэхнічны прагрэс, прыводзяць да таго, што сакральнасць міфалагічнага часу перажывае аксіялагічную дэсакралізацыю. Аднак неабходна адзначыць, што гэты працэс адбываецца на ўзроўні сучаснай грамадскай свядомасці, а вось гарызонт калектыўнага несвядомага ўтрымлівае архетыпічную памяць, якая прыводзіць да актуалізацыі адваротнага працэсу сакралізацыі нарматываў сучаснасці. Аб гэтым пераканаўча сведчаць дыскурсы сённяшніх захавальнікаў духоўнай традыцыі.

Міфапаэтычная спадчына беларусаў шырока абапіраецца на аўтарытэт сучасных «веліканаў мудрасці» – **захавальнікаў традыцыі** або **«часу праўды»**. На больш познім этапе існавання вусна-паэтычнай спадчыны ролю захавальнікаў культуры памяці – міфа першатварэння – пачалі выконваць сучасныя захавальнікі родавых традыцый – самыя старыя прадстаўнікі вясковага соцыуму. *«Даўно гэта дзеелася. Чула я*

ад старых людзей, а яны лгаць не будуць – значыцца праўда была» [3, с. 100] – перад намі дакладны ланцужок таго, як адбывалася эвалюцыя ў асэнсаванні часу.

Адна форма рэверсіўнасці часу ў камунікатыўным ланцугу **міф–паданне і паданне–міф** абапіраецца на фактар падзейнай паслядоўнасці. Другая форма зноў-такі заснавана на прынцыпе кумулятыўнага напаўнення, але ланцуг інверсіі прырастае за кошт кола персанажаў, якія ўключаюцца ў трансляцыю памяці: *«Было то так даўно, што нашым дзядам і прадзедам іх дзяды і бабкі апавядалі гэту гісторыю, як даўніну даўнюю, даўно бытую»* [3, с. 367]. Для нашых сучаснікаў (у даным выпадку кантэкст «сучаснікі» можа адпавядаць любой кропцы актуалізацыі казкі, зразумела, з улікам часовай суаднесенасці з традыцыйнай пісьмовай фіксацыі фальклорных матэрыялаў) **час мінуўшчыны, час жыццядзейнасці продкаў** – гэта і ёсць час-мара, час-надзея, час, які спрыяў шчасліваму існаванню чалавека, адпавядаў яго запатрабаванням і адлюстроўваў аддаленую ў мінулае мадэль жыцця ў райскім садзе, адным словам – **лепшы час**. Мінулае – якім бы цяжкім і складаным, супярэчлівым і непрадказальным яно не было – гэта час, які назад ужо не вернеш, але пажадана было б аднавіць (**час-рэха**). І. А. Седаква вызначае, што апазіцыя «назад–наперад» «мае тэмпаральнае значэнне: назад – гэта «мінулае», антанімічна таму, што знаходзіцца наперадзе, г. зн. у будучым» [4, с. 362].

Нават у сучасных палявых дыскурсах носьбіты і захавальнікі традыцыйнай культуры ўспрымаюць нядаўняе мінулае – гады іх маладосці – як час-настальгію. Так, З. К. Мяснікова з в. Ляды Дубровенскага раёна дзеліцца сваімі ўспамінамі, ацэньваючы гады дзяцінства так: *«Старыя людзі гаварылі: «Будзіць ўрэмя, будуць людзі, як у калодзежы жыць». Мы сёння жывём у калодзежы – уныла ўсё. Што цяпер маладзеж відзіць? Усе людзі відзяць толькі клуб. А, бывала, мы – вечар пачаў: там селі – п'юць і мы п'ём. Гармоні ідуць, танцуюць, весела было жыць. А цяпера ходзіць толькі п'юць, б'юцца і німа толку нікога»*. Г. П. Мурашкіна з той жа вёскі: *«А бывала, жнём на поле, гэта ж цяпер трактар, а тады рукамі ўсё гэта поле абыйдем. І будзем гаварыць: «Мы сягоння замарылісь, не пайдзем гуляць». Прыдзеш у двору, памыешся, а із Салаўёў (вёска суседняя) гарманіст Хведзя як зайграець. Пайдзём гуляць. Спаднікі былі – днём жну ў ім, а ўвечары іду – назнанку перавярну, ён чорненькі там. Ну, усё было вясёла, здорава, красіва»*.

Сакральны Час Вечнасці або «стары» час аказаўся самым непасрэдным чынам звязаны з постацямі старых людзей («а старыя людзі маніць не будуць»), пры гэтым ствараецца ўражанне, што «сівай старасці» аднаго чалавека (няхай яму і «дзесятдзесят гадоў») недастаткова для пераканання слухачоў у іх «праўдзе», каб запусціць механізм сакралізацыі

сённяшняга побытава-прафаннага часу. Тады вопытны апавядачка-казачнік выкарыстоўвае псіхалагічны прыём персанажнай кумулятыўнасці: *«Даўным-даўно, дзяды ды, відаць, і прадзеда не запомнілі, можа, не адна сотня гадоў прайшла, знайшоўся адзін чалавек, які захацеў кветку папараці сарваць. Дзяды адгаварвалі ўсяляк не хадзіць, тлумачылі яму, што як свет божы стаіць, нікому яшчэ не ўдалося сарваць тую кветку»* [3, с. 205]. У выніку перад намі зноў ствараецца карціна зваротнай сувязі паміж паданнем і міфам.

Часавая дыстанцыраванасць як абавязковая ўмова сакралізацыі неабходна казначніку (які знаходзіцца ў міжпакаленным ланцугу цыклічнага аднаўлення тэксту, але пры гэтым жыве ў кантынууме прафаннага лінейнага часу), для таго каб вывесці слухачоў з рэчышча прафаннай плыні ў момант распаўядання казкі. Дзеля гэтага выкарыстоўвалі спецыяльныя устойлівыя ініцыяльныя формулы пераключэння слухача на ўспрыманне незвычайнага тэкста. Вядомая казначніца канца ХХ ст. К. М. Мельнікава з в. Уборкі Лоеўскага раёна на пытанне аб неабходнасці паўтараць «зачын» заўважыла: *«А без гэтай прыказкі і самой казкі не будзе»*. Атрымліваецца прынцыповая абрадавая сітуацыя: не парушаць сакральнасць колішняга першапачатковага прагаворвання казкі, каб не страціць яе абрадавую функцыю. Фактычна «пры-казка» або «зачын» становіцца часткай рытуалу, якая пераключае часавую суаднесенасць і самога казначніка, і яго слухачоў з **плыні прафаннай рэчаіснасці ў рэчышча сакральнага часу**. А. К. Байбурын падчас аналізу агульнай схемы арганізацыі рытуалу адзначыў, што «звычайна меркавалася, што рытуалы заўсёды «другасныя» ў тым сэнсе, што ідуць за падзеяй, якой яны «прысвечаны». Размежаванне рытуалу і падзеі здаецца настолькі натуральным, што нават не ўзнікала пытання аб іншых адносінах паміж імі. <...> Між іншым ёсць падставы меркаваць, што характар сувязі паміж рытуалам і падзеяй мог быць іншым. «Размежаванне» рытуалу і падзеі прадугледжвае, што чалавек мог бы перайсці, напрыклад, у дарослы стан і без рытуалу. Аднак для культур, у якіх такі пераход спалучаны з рытуалам, – гэта адзіна магчымы спосаб стаць дарослым у сацыяльным плане. Гэтаксама чалавек не ведаў іншага спосабу заключэння шлюбу, акрамя вяселля (а, уласна кажучы, якая падзея папярэднічае вяселлю?» [1]. Зразумела, што формула *«ў некаторым царстве, у некаторым гасударстве»* адносіцца да часоў дзейнасці культурных герояў. Адпаведна псіхалагічны «перанос» слухачоў са свету рэальнасці, вясковай рэчаіснасці ў свет іншага царства павінен пераключыць увагу слухачоў з будзённасці на сакральнае ўспрыманне казначных падзей, якія ў такім разе нагадваюць колішнія часы і ўспрымаюцца зусім інакш, чым простыя аповед. Апошняя з цытаваных казак пачынаецца, здавалася б, ужо не класічным формульным стэрэатыпам, а

уступам больш позняга часу, характэрным для мясцовых паданняў. Казачніца аказалася вопытным апавядальнікам і максімальна дыстанцыравалася па часе ад моманту актуалізацыі казкі, узгадаўшы, што ёй самой ужо дзевяноста гадоў, а чула яна казку ад бабулі, а той расказваў дзед, які ўжо даўно памёр, звязаўшы у адной схеме міжпакаленнай трансляцыі фальклорнага твора тры пакаленні пераймальнікаў. У згаданым прыкладзе ёсць яшчэ адзін нюанс, які паказвае, што «той» час ад-розніваецца ад цяперашняга, таму што *«тая бабуля, ад якой яна пераняла казкі, раскавала іх значна лепш і прыгажэй»*.

Дыстанцыраванне сакральнага (часу першатварэння) і прафаннага (гістарычнага) часу і механізм трансфармацыі цяперашняга (прафаннага) часу ў мінулы (сакралізаваны) знаходзім у паданні «З чаго ліха на свеце», якое пачынаецца словамі, што сённяшні (цяперашні) час напоўнены горам і бядой: *«Цяпер, куды ні зірні, усюды ліха на свеце»* [3, с. 93]. Далей ідзе пераканаўчая ілюстрацыя заяўленага тэзіса, а затым апісваюцца падзеі сівай мінуўшчыны, якія набліжаны да эпохі першатварэння: *«Даўным-даўно спрадзеву жылі сабе людзі, пажывалі. <...> Свет вялікі: усюды вольна. <...> А Бог тады яшчэ жыў на зямлі, прыходзіў да людзей, бы свой брат. <...> І не было на зямлі ні ліха, ні добра»* [3, с. 93]. Працытаваная ініцыяльная формула народнага падання факсіруе ў сабе светапоглядныя ўяўленні носьбітаў духоўнай традыцыі, у якіх **гарызонты часу міфічнай рэальнасці і сацыяльнай рэчаіснасці, дзе жыве апавядач, разводзяцца не толькі па часе, але і па вызначальных характарыстыках гэтага часу**. Разрыў па часе – гэта проста лінейная паслядоўнасць мінаючых гадоў, а размежаванне двух кантынумаў, для кожнага з якіх характэрна свая шкала каштоўнасцей, замацаваная выразнымі сродкамі моўнай экспрэсіі.

Заклучная частка твора міжволі наводзіць на думку, што носьбітам падання з’яўляўся філосаф па сваёй чалавечай прыродзе. У ёй якраз і прыхаваны механізм «развядзення» міфічнага часу першатварэння («Калі яшчэ Бог на зямлі жыў») і яго **паступовай дэсакралізацыі шляхам аддаленасці ў нязведанае будучае**: *«тагды ўсе пазнаюць, з чаго ліха на свеце <...> прагоняць нечысць і зажывуць на зямлі, бы ў раю. Мы ўжо не дачакаемся таго, але мо нашы дзеці ці ўнукі такі дачакаюцца»* [3, с. 93].

У гэтым жа паданні раскрываецца яшчэ адзін аспект часовай трансфармацыі. Нягледзячы на тое, што паслядоўнікі культурных герояў штогод аднаўляюць працэс касмагоніі і тым самым захоўваюць навакольны свет ад яго спаўзання ў багнун хаосу, апавядач сцвярджае, што ліха на зямлі становіцца ўсё болей і болей. Фігуральна кажучы, «рэха» міфалагічнай фазы першатварэння паступова заціхае. Філосаф-інфарматар робіць нечаканы сюжэтны ход, які ні ў якім разе не ды-

саніруе з яго першым сцвярдженнем, а маніфесціруе алгарытм непазбежнай адваротнай сувязі дня сённешняга і часу непасрэднай боскай прысутнасці. Аказваецца, працэс пранікнення, укліньвання сакральнага часу ў прафанную жыццёвую працягласць, пра які ў адзін голас гавораць ўсе даследчыкі старажытных міфаў, мае зусім не аднакіраваны характар. Вопытны носьбіт даўняй традыцыі падказвае нам пра існаванне **прынцыпу часовай інверсіі: той прафанны час, у якім жывем мы, праз нейкую гістарычную працягласць страціць рысы сваёй прафаннысці і будзе дапасаваны да поля сакральнай духоўнасці:** *«Дак от я раскажу вам, з чаго ліха на свеце. Калі праўду скажу, смякайце, а прыхлушу – не мяшайце да прабачайце, бо як устарыцца, дак і праўда будзе»* [3, с. 93].

З цягам часу «аўтарская» рэпліка інфарматара стане абавязковым элементам паэтыкі народных паданняў – інверсія часу, – з дапамогай якой носьбіты фальклорнай традыцыі будуць пастаянна ўзнаўляць ланцужок міжпакаленнай пераемнасці, заглыбляючыся ў гістарычнае мінулае, якое будзе абапірацца на аўтарытэт папярэдніх пакаленняў і тым самым максімальна набліжацца да сваіх міфалагічных вытокаў.

Такім чынам, на першы погляд **аднакіраваны рух «Міф** (сакральны тэкст) – дэсакралізацыя міфа – **паданне»** мае **рэверсіўны кірунак:** **«Паданне** (сакралізаваны тэкст) – міфалагізацыя падання – **міф»**. Прапанаваны тэзіс раскрывае механізм часовай і ідэалагічнай трансфармацыі сакральнага тэкста на шляху міжпакаленнай трансляцыі: час боскага тварэння аддаляецца, нягледзячы на цыклічную паўтараемасць касмаганічнага міфа, прафанныя лінейнасць ўводзіць каардынату пагрэшнасці на шляху гістарычнай дыстанцыраванасці. Міф адрываецца ад «аўтара» першапачатковай актуалізацыі і пераадрасоўваецца культурнаму герою, а затым продкам і, нарэшце, сучасным захавальнікам духоўнай традыцыі. Складваецца ўражанне, што сінэргія касмаганічнага міфа паступова змяншаецца, таму што павялічваецца процістаянне дэманічных сіл наваколя. У гэтай супярэчлівай сітуацыі чалавек як транслятар і захавальнік ідэі боскага тварэння ўключае механізм міфалагізацыі сакралізаваных тэкстаў паданняў (рэха міфа) і, генерыруючы ідэю «праз нейкі час спраўдзіцца», вяртае міф ў прасторава-часавы кантынум «калі Бог па зямлі хадзіў».

1. Байбурын, А. К. Общая схема организации ритуала [Электронный ресурс] / А. К. Байбурын. – Режим доступа: [html://www.lection.bajburin.list](http://www.lection.bajburin.list). – Дата доступа: 12.03.2020.

2. Зямная дарога ў вырай: беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – Кн. 3. – 654 с.

3. Легенды і паданні / склад. М. Я. Грынблат, І. І. Гурскі ; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 544 с.

4. *Седакова, И.А.* Назад / И. А. Седакова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 2004. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). – С. 362–364.

5. Чарадзейныя казкі / рэд. В. К. Бандарчык. – Мінск : Навука і тэхніка, 1973. – Ч. I. – 648 с.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕНТАЛИТЕТ БЕЛОРУССКОГО СОЦИУМА

И. Е. Киселев,

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии учреждения образования
«Белорусский государственный экономический университет»*

Е. А. Криштанович,

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философских наук и идеологической работы
Академии управления при Президенте Республики Беларусь*

В настоящее время происходят изменения во всех сферах общества, что требует новых подходов в их осмыслении. Особенно это касается понимания экономической сферы. Узкая трактовка экономики как товарно-обменного процесса, с точки зрения только максимизации выгоды производителя, сегодня не работает. Современное понимание экономики предполагает рассматривать ее как сложный социокультурный феномен, который требует междисциплинарного анализа.

В настоящее время почти общепризнанно, что прогресс экономической науки находится на стыке разных областей знания: экономики, философии, психологии, права и других наук. В этом плане можно говорить о таком междисциплинарном направлении в гуманитарных науках, как ментология. Анализ последних исследований показывает понимание важности изучения ментальных характеристик народов, социальных групп, отдельного человека. Традиционно понятия ментальность, менталитет, ментос рассматриваются как синонимы, обозначающие в языке мировоззрение, мировосприятие, мироощущение, мирочувствование, стиль мышления отдельного человека, группы, народа, этноса или даже эпохи.